

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

УДК 316.35.023.6

*І.Бекешкіна,
кандидат філософських наук*

МОЛОДЬ АЗЕРБАЙДЖАНУ, РОСІЇ ТА УКРАЇНИ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ (2002–2010)

У статті розглядаються результати порівняльних досліджень громадської думки молоді Азербайджану, Росії та України у 2002 і 2009–2010 роках. На підставі результатів опитувань показано, що невисокий інтерес до політики та низький рівень участі у діяльності громадських організацій є спільною рисою молоді трьох країн. Щодо найбільших відмінностей, то молодь в Україні виявляє найменше довіри до усіх соціальних, державних та політичних інституцій, її ставлення до влади та соціуму можна визначити як повну відстороненість, відчуженість.

***Keywords:** youth, interest in politics, political participation, level of trust.*

***Ключові слова:** молодь, інтерес до політики, політична участь, рівень довіри.*

***Ключевые слова:** молодежь, интерес к политике, политическое участие, уровень доверия.*

Порівняльні дослідження мають особливе значення як для виявлення особливостей громадської думки населення різних країн, так і у більш широкому значенні – для розуміння суспільно-політичних процесів, що відбуваються у цих країнах. Особливо цікавими є порівняння на по-

страдянському просторі, де різні країни, маючи історію спільного співіснування, пішли різними шляхами розвитку.

У 2002–2003 рр. було здійснене порівняльне дослідження молоді трьох країн – Азербайджану, Росії та України¹, а наприкінці 2009 – на початку 2010 рр. було реалізовано повторне дослідження² за тією ж методикою. За цей час країни пройшли різний політичний шлях. У Азербайджані та Росії за цей час нічого особливого не відбувалося, щоправда, у першій країні замість Алієва-батька президентом став Алієв-син, а в Росії президент Путін став прем'єр-міністром. Проте ні до яких якісних змін це не привело.

В Україні у цей час відбувалися бурхливі події. Зміна влади після двох каденцій президента Кучми відбулася не просто внаслідок виборів, а через події помаранчевої революції, у яких, за даними Фонду “Демократичні ініціативи”, узяли участь 15% населення, особливо активною була молодь. У результаті помаранчевої революції Україна істотно просунулася на шляху демократії, насамперед у царині політичних і громадянських прав та свобод. Після президентських виборів відбулися двоє парламентських виборів, які були визнані міжнародною спільнотою такими, що відповідають демократичним стандартам. Проте замість здійснення обіцяних суспільних перетворень “помаранчеві” політики почали відчайдушну боротьбу між

¹ Загальнонаціональні опитування молоді (віком 18–34 років) були проведені наприкінці 2002 – на початку 2003 рр. За репрезентативною вибіркою опитано по 500 респондентів в Україні і Азербайджані і 1200 респондентів у Росії. Польовий етап дослідження здійснювали в Азербайджані – грузинська фірма GORBI, у Росії – ВЦДГД (ВЦИОМ), в Україні – Київський міжнародний інститут соціології.

² Загальнонаціональне опитування молоді України було проведене Фондом “Демократичні ініціативи” та фірмою “Ukrainian Sociology Service” 14–26 грудня 2009 р., Росії – фірмою “Левада-центр” 15–27 січня 2010 р., Азербайджану – FAR Центром у березні 2010 р. Усього у кожній країні було опитано близько 500 респондентів віком 18–34 роки. Вибірка репрезентативна за такими параметрами, як вік (групи 18–24 і 25–34 роки), стать, рівень освіти, регіон та тип проживання. Статистична похибка не перевищує 4,6%.

собою, дедалі більше розчаровуючи своїх прихильників. На час проведення опитування наприкінці 2010 р. дані соціологічних опитувань засвідчували, що в Україні буде новий президент і знову відбудеться докорінна зміна влади.

Отже, як вплинули усі ці події (чи їх відсутність) на динаміку громадської думки молоді у трьох пострадянських країнах?

Інтерес до політики та політична активність молоді Азербайджану, Росії та України

Загалом для молоді Азербайджану, Росії і України і у 2002, і у 2010 р. не був притаманним значний інтерес до політики: доволі великою і значною мірою цікавляться політикою лише 8% українців, 7% росіян і 6% азербайджанців – це навіть дещо менше, ніж було наприкінці 2002 р. (табл. 1).

На жаль, опитування не проводилося у 2005 р., після помаранчевої революції, коли політична активність українців була надзвичайно високою. Тогочасні соціологічні опитування, зокрема, моніторинг Інституту соціології, засвідчували злет інтересу до політики у 2005 р., який далі з року в рік поволі спадав. Проте й тепер порівняно з молодими росіянами і особливо азербайджанцями молоді українці виявляють дещо більший інтерес до політики – серед них менше тих, хто політикою не цікавиться взагалі. Для української молоді характерний здебільшого се-

Таблиця 1

Відповіді молоді Азербайджану, Росії та України на запитання “Якою мірою Вас цікавить політика?” (%)

<i>Міра інтересу до політики</i>	<i>Азербайджан</i>		<i>Росія</i>		<i>Україна</i>	
	<i>2002</i>	<i>2010</i>	<i>2002</i>	<i>2010</i>	<i>2002</i>	<i>2009</i>
Дуже велика	3,6	0,4	1,4	1,5	3,9	1,4
Велика	10,6	5,6	7,7	5,5	7,9	6,4
Середня	27,2	35,4	34,9	30,2	38,7	39,9
Мала	27,2	22,8	35,8	35,7	23,3	27,3
Зовсім не цікавить	30,8	35,6	19,2	26,1	25,8	23,0
Важко відповісти	0,6	0,2	1,0	1,0	0,4	2,0

редній інтерес до політики, тоді як для молодих росіян – малий, а серед азербайджанців виявилось порівняно більше тих, кого політика не цікавить зовсім.

Проте навіть цей поміркований інтерес має переважно теоретичний характер і не знаходить вияву у практичній площині. І у азербайджанців, і у росіян, і у українців участь у різних формах громадської активності мізерна. Порівняно з 2002 р. і в Україні, і в Росії не зросла кількість тих, хто б брав участь у діяльності бодай однієї громадської організації (у 2002 р. в обох країнах не брали участі у діяльності громадських організацій 90%, у 2010 р. – 88%). А в Азербайджані відсоток тих, хто не бере участі у діяльності громадських організацій, навіть зріс – з 87% до 94%. Максимальна участь, як і у 2002 р., припадає на молодіжні організації в Росії і Україні – у їх діяльності бере участь 2,3% (у 2002 р. – 2,5%) українців і 2,6% (у 2002 р. – 2,9%) росіян і в Азербайджані – 2,8% і тепер, і у 2002 р.

Безпосередньо політикою займається дуже мало молодих людей – у Азербайджані взагалі не знайшлося жодного респондента в усій вибірці (у 2002 р. таких було все ж 2,2%), 0,4% росіян і 0,8% українців. І тих, хто відповів, що займеться політикою у майбутньому, теж небагато – у цьому впевнені 4% азербайджанців, 5% українців і 4% росіян (стільки ж, як і у 2002 р.), відповіли, що, скоріше, це зроблять 12% азербайджанців (як і у 2002 р.), 14% росіян (було 9%) і 10% українців (як і було у 2002 р.).

Децо менший інтерес молоді Азербайджану до політики відображає нижчий відсоток тих, хто збирався узяти участь у наступних виборах Президента: серед молоді Азербайджану – 62%, тоді як серед молоді Росії відсоток готових узяти участь у наступних виборах Президента становить 69%, в Україні – 71%. У порівнянні участі у найближчих виборах, що минули, азербайджанці теж “програють” – лише 38% брали участь у минулих муніципальних виборах, а у Росії у виборах Державної Думи у 2008 р. – 51%, в Україні у виборах Верховної Ради у 2007 р. – 57%.

Попри переважаюче небажання долучатися до політики, молоді люди Азербайджану, Росії і України досить добре уявляють собі ті шляхи, якими молодь може вийти на політичну арену. Головний шлях молодь трьох країн, як і у 2002 р., убачає в участі у діяльності якої-небудь політичної партії (так вважають 45% азербайджанців, 52% українців та 52% росіян). А от щодо ефективності інших шляхів порівняно з 2002 р. відбулися істотні зміни. Якщо раніше на другому місці у громадській думці молоді трьох країн стояв такий шлях залучення до політики, як підтримка когось із підприємців і обслуговування його інтересів (так вважали 27% азербайджанців, 24% українців і 36% росіян), то нині такий шлях істотно втратив свою привабливість. На друге місце вийшла така можливість, як робота у місцевих органах влади (так вважають 16% азербайджанців, 33% росіян і 37% українців), особливо зріс цей відсоток серед українців (було 22%). Вочевидь, це означає, що молодь стали більше залучати до роботи у органах міської влади, і вона вбачає у цій діяльності більше перспектив для себе. Істотні відмінності у думці азербайджанців, росіян і українців стосуються оцінки ефективності таких шляхів, як робота в апараті регіональних або державних органів влади (на це вказали 9% азербайджанців, 29% росіян і 31% українців). Ще слід зазначити, що порівняно з 2002 р. для росіян дещо втратила перспективу як долучення до політики робота у силових відомствах (було – 21%, стало – 15%). Тішить те, що значна частина росіян (20% і українців (18%)) убачають шлях виходу на політичну арену в діяльності якої-небудь громадської організації (серед азербайджанців таких істотно менше – 9%). Проте, на жаль, ці наміри не реалізуються.

Молодь Азербайджану, України і Росії про якості, які треба мати професійному і молодому політику

У розумінні якостей, які молодь вважає необхідними мати молодому політику, щоб досягти успіху на політичній арені, за час, що минув від 2002 р., сталися певні

зміни. Тоді у відповідях молоді Росії та Азербайджану як майже рівнозначні для успіху вважалися професійні якості (гарна освіта, високий рівень професіоналізму) та особисті якості (активність, ініціативність, працездатність), а у відповідях українців явно домінують професійні якості (на це вказали 57% опитаних). У 2009–2010 рр. значення для політичного успіху доброї освіти та професіоналізму в очах молоді явно підупала, причому в усіх трьох країнах: у Азербайджані 32% молодих людей вважають вирішальними для успіху на політичній арені особисті якості й значно менше – 23% – хорошу освіту та професіоналізм, у Росії – відповідно 56% і 39%, в Україні – 48% і 23%. Гадаємо, зниження для молоді значення професійних якостей для успіху у політиці можна пояснити тим, що вони реально щоденно бачать по телевізору політиків, які аж ніяк не демонструють ані доброї освіти, ані професіоналізму, проте політичного олімпу таки досягли. Порівняно з 2002 р. також різко зменшилося для молодих людей значення моральних якостей для успіху у політиці: раніше їх як необхідні називали 37% азербайджанців, 40% росіян і 40% українців, а тепер, відповідно – 10, 8% і 23%. Натомість у молоді Росії та України істотно зросло переконання у необхідності фінансової підтримки та зв'язків у органах влади для політичного успіху: у 2002 р. на значення фінансової підтримки вказували 35% росіян і 44% українців, нині – 50% росіян і 57% українців; на необхідність мати добрі зв'язки в органах влади у 2002 р. вказували 25% росіян і 23% українців, нині – 45% росіян і 38% українців. А от уявлення про необхідність мати конкретну політичну програму, уявлення про майбутнє своєї країни стали ще меншими: у 2002 р. на це вказали 29% росіян і по 18% серед українців і азербайджанців, наразі ці відсотки стали ще меншими: відповідно – 18%, 18% і 5%.

Як же виглядає професійний політик в очах молоді? Чи є відмінності в образі політика у молоді різних країн? Слід сказати, що у 2002 р. модель найбільш привабливих

якостей видається дуже подібною в уявленнях українців і росіян, але відмінною – у азербайджанців. І у росіян, і у українців однаковою мірою цінували чесність (на це вказали 48% українців і 45% росіян), досвід (відповідно, 48% і 43%), організаторські здібності (45% і 39%), професіоналізм (43% і 48%), інтелект (43% і 45%). Молоді азербайджанці на перше місце поставили гарну, грамотну мову (59%), на друге – патріотизм (51%), на третє – чесність (51%), на четверте – досвід (46%). Деякі відмінності стосуються ступеня важливості інших, не першорядних якостей. Росіяни більшої ваги надавали енергії, молодості (31% росіян, 26% українців і 17% азербайджанців). У 2002 р. ці моделі позитивного політика дещо змінилися. У російській молоді явно домінують три якості, які вони вважають найважливішими для політика: професіоналізм, чесність і досвід. Зросла, порівняно з 2002 р., значущість для політика патріотизму (з 29% до 41%) та “твердості” – з 27% до 34%. Натомість зменшилася значущість таких якостей, як енергія, молодість та організаторські здібності. В українців явно переважають дві якості: професіоналізм (64%) і досвід (52%). Ще значущими є чесність (44%) і організаторські здібності (42%). Натомість патріотизм видається значно менш важливою якістю, порівняно з росіянами (на цю якість вказали 28% українців і 41% росіян). Молодь Азербайджану відрізняється тим, що, як і у 2002 р., для них набагато більше важить красива, гарна мова, яку вони поставили на перше місце разом із досвідом – ці дві якості лідирують у думці молодих азербайджанців з великим відривом. Ще двома важливими якостями для азербайджанців є інтелект та патріотизм.

Довіра молоді Азербайджану, України та Росії до владних та соціальних інституцій

Довіра зазвичай вважається важливим показником, що свідчить про рівень прийнятності суспільства для людей. При цьому виділяють міжособистісну довіру – довіру до інших людей та соціально-політичну – довіру до соціальних та політичних інституцій. У дослідженні були присутні

кілька типів соціальних об'єктів, щодо яких вимірювався рівень довіри:

особистісна довіра – до родичів та друзів;

політична довіра до органів влади – президента та парламенту (виборних інституцій), державних установ, адміністрації президента, уряду;

довіра до державних правозахисних інституцій – суду та прокуратури;

довіра до силових структур – армії та міліції;

довіра до духовних інституцій – церкви;

довіра до складових громадянського суспільства – засобів масової інформації, політичних партій, недержавних організацій, профспілок;

довіра до соціальних “сервісних” інституцій, що задовольняють різні суспільні потреби – банків, медичних установ, страхових організацій, навчальних закладів.

Порівняння рівня довіри у трьох країнах засвідчує істотну різницю як у рівні довіри взагалі, так і у ставленні до владних інституцій зокрема (*табл. 2*).

Перше, що одразу привертає до себе увагу, це значно нижчий рівень довіри українців практично до всіх соціальних інституцій – так було і у 2002 р., а наразі цей розрив у рівні довіри між молодими українцями та молоддю Росії, і особливо Азербайджану іще збільшився. Здавалося б, це можна пояснити “національною ментальністю”, більшою схильністю до недовірливості. Проте прийняти це пояснення не дозволяють дані щодо рівня довіри до родичів та друзів, які майже однакові у українців та росіян. Отже, нижчий рівень довіри українців має не національну і не психологічну, а соціальну природу. Відмінність між українцями, росіянами і азербайджанцями у рівні довіри, яка має не лише кількісний, а й якісний характер, себто – довіра з протилежним знаком, стосується насамперед ставлення до органів державної влади. Особливо вражаючою є різниця у рівні довіри молодих росіян та українців до свого президента. Щоправда, слід мати на увазі, що опитування в Україні відбувалося у грудні 2009 р., себто у самий розпал виборчої кампанії,

коли щоденно з усіх засобів масової інформації лунала критика усіх і усього. Проте різниця у рівні недовіри української молоді інших двох країн стосується не лише політичних інституцій, а й соціальних – довіри до навчальних установ та медичних закладів.

Це особливо добре видно при порівнянні балансу та динаміки балансу довіри-недовіри молоді трьох країн (*табл. 3*).

Молоді українці різняться від молоді Росії і особливо Азербайджану значно більш негативним ставленням майже до усіх соціальних та політичних інституцій.

Молодь усіх трьох країн довіряє: родичам, друзям, церкві, релігійним інститутам, засобам масової інформації.

Молодь усіх трьох країн не довіряє: політичним партіям, міліції, страховим організаціям, профспілкам.

Щодо інших інституцій спостерігається така особливість: їм переважно довіряє молодь Азербайджану і Росії і не довіряє молодь України. Передусім це стосується державних установ та “сервісних” соціальних інституцій, які задовольняють різні соціальні потреби – медичних установ, навчальних закладів, банків.

Розгляд динаміки довіри чітко засвідчує, що молодь Азербайджану та Росії за роки, що минули від опитування 2002 р., стала більше довіряти владі та більшості сервісних соціальних інституцій. А от рівень довіри українців майже до всього, що стосується не лише влади, а й соціального загалом, різко впав. Особливо катастрофічно впала довіра до правоохоронних органів – судів, прокуратури, міліції. Відсутність довіри молоді України до усіх владних та соціальних інституцій дає змогу визначити її ставлення до влади та соціуму як *повну відстороненість, відчуженість*.

Такий нігілізм може бути пояснений дією двох чинників: з одного боку, глибокою політичною кризою, яка відбувалася протягом останніх років в Україні, втратою тих сподівань, які виникли у суспільстві після помаранчевої революції. З другого боку, в умовах свободи ЗМІ молодь щоденно стикалася з нищівною критикою усіх сторін суспільного життя – влади, опозиції, соціальних інституцій,

Таблиця 2

**Довіра молодих азербайджанців, українців та росіян
до різних соціальних інституцій та органів влади (%)**

Інституція	Повністю або переважно довіряють						Повністю або переважно не довіряють					
	Азербайджанці		Українці		Росіяни		Азербайджанці		Українці		Росіяни	
	2002	2010	2002	2009	2002	2010	2002	2010	2002	2009	2002	2010
<i>Особистісна довіра</i>												
Родичам	88	91	95	90	94	94	11	9	4	4	5	4
Друзям	87	93	90	85	91	91	11	7	8	6	7	7
<i>Довіра до духовних інституцій</i>												
Церкві, релігійним інститутам	58	57	66	59	65	69	37	43	23	24	22	18
<i>Довіра до соціальних „сервісних” інституцій, що задовольняють різні суспільні потреби</i>												
Навчальним закладам	79	62	78	42	88	80	29	38	20	58	9	15
Медичним установам	59	66	61	43	71	67	39	34	37	44	23	30
Страховим організаціям	22	39	25	20	36	42	61	53	64	64	54	47
Банкам	38	67	43	21	49	51	55	32	48	66	41	43
<i>Довіра до державних правозахисних інституцій</i>												
Прокуратурі	42	55	39	21	44	49	50	41	55	65	47	39
Судам	40	52	37	22	47	50	56	52	56	66	47	42
<i>Довіра до силових структур</i>												
Армії	78	86	48	42	52	53	20	13	42	40	41	38
Міліції	30	45	29	18	29	33	64	54	68	70	68	61
<i>Політична довіра до органів влади</i>												
Державним установам	52	68	35	34	57	57	41	30	59	51	34	36
Парламенту	31	51	22	7	30	45	64	50	74	78	63	44
Президенту*	73	94	21	7	83	79	17	5	72	78	8	6
Адміністрації Президента*	49	76	20	8	58	63	41	23	70	75	29	25
Уряду	-	76	-	7	-	63	-	23	-	78	-	29
<i>Довіра до інституцій громадянського суспільства</i>												
Політичним партіям	37	36	12	14	15	24	51	60	84	76	78	66
Громадським організаціям	41	49	28	32	21	43	43	44	57	43	60	40
ЗМІ	72	83	67	50	67	57	26	15	31	42	31	33
Профспілкам	30	30	23	32	30	32	37	60	52	48	51	42

*В Україні у 2002 р. – Президенту Л. Кучмі і його адміністрації, у 2009 р. – В.Юшенку та його секретаріату.

Таблиця 3
Довіра молодих азербайджанців, українців та росіян до різних соціальних інституцій та органів влади (%)

Інституції	Баланс довіри-недовіри					
	Азербайджанці		Українці		Росіяни	
	2002	2010	2002	2009	2002	2010
<i>Баланс особистісної довіри-недовіри</i>						
Родичам	+77	+82	+91	+86	+89	+90
Друзям	+76	+82	+82	+79	+84	+84
<i>Баланс довіри-недовіри до духовних інституцій</i>						
Церкві, релігійним інститутам	+21	+14	+43	+35	+43	+51
<i>Баланс довіри-недовіри до "сервісних" інституцій, що задовольняють різні суспільні потреби</i>						
Навчальним закладам	+50	+25	+58	-16	+80	+65
Медичним установам	+20	+32	+24	-2	+44	+37
Страховим організаціям	+39	-15	+39	-44	+18	-4
Банкам	+17	+34	+5	-45	+6	+9
<i>Баланс довіри-недовіри до державних правозахисних інституцій</i>						
Прокуратурі	-8	+14	-16	-44	-3	+10
Судам	-16	-9	-19	-46	0	+8
<i>Баланс довіри-недовіри до силових структур</i>						
Армії	+58	+73	+6	-2	+11	+15
Міліції	-34	-9	-39	-51	-39	-27
<i>Баланс довіри-недовіри до органів влади</i>						
Державним установам	+11	+38	-24	-17	+23	+22
Парламенту	-33	+1	-52	-71	-33	+1
Президенту*	+56	+73	-51	-71	+75	+63
Адміністрації Президента*	+8	+54	-55	-68	+29	+37
Уряду	-	+53	-	-69	-	+34
<i>Баланс довіри-недовіри до інституцій громадянського суспільства</i>						
Політичним партіям	-14	-24	-72	-63	-66	-42
Громадським організаціям	-2	+5	-29	-11	-23	+3
ЗМІ	+42	+68	+36	+7	+36	+31
Профспілкам	-7	-31	-29	-25	-21	-10

*В Україні у 2002 р. – Президент Л. Кучма і його адміністрація, у 2009 р. – В.Ющенко та його секретаріат.

корупції. При нерозвиненості структур громадянського суспільства це сформувало й особливий психологічний феномен соціального ізоляціонізму, втечі від соціуму у приватні структури – родину, осередки друзів тощо, які не втратили довіри молоді.

Відраза, неприйняття суспільства знайшли вияв і у питанні про те, чи відчувають молоді люди гордість за свою країну (табл. 4).

Таблиця 4

Відповіді молоді Азербайджану, Росії та України на запитання “Чи пишаєтеся Ви зараз своєю країною?” (%)

Чи пишаються своєю країною?	Азербайджан	Росія	Україна
Напевно, так	49,2	14,1	10,4
Скоріше, так	34,2	48,7	16,6
Скоріше, ні	10,8	25,0	41,8
Напевно, ні	3,4	6,9	25,2
Важко відповісти	2,4	5,3	6,0

Як бачимо, найбільше пишаються своєю країною молоді азербайджанці, і це при тому, що їхнє матеріальне становище, як свідчать результати опитування, істотно гірше, ніж їхніх ровесників у Росії та Україні. Пишаються своєю країною й молоді росіяни. А от понад дві третин молодих українців своєю країною не пишаються. Вочевидь, це є наслідком як об’єктивних причин – реальних негараздів у суспільстві, корупції, обмежених можливостей для самореалізації молоді, важких матеріальних умов тощо. Проте негараздів вистачає і у Росії та Азербайджані. Очевидно, що в Україні істотними чинниками відчуження молоді від країни стали політичний конфлікт, безперервна нищівна боротьба політиків між собою, боротьба, що руйнувала суспільні ідеали і формувала в суспільній свідомості нігілізм та соціальне відчуження.